

Uffe Østergård

Begrundelser for nationalitet To definitioner af nationen i det 19. århundredes politiske tænkning.

I teoriehistorien har det aldrig været muligt at opnå enighed om, hvordan stat og nation skulle defineres og da slet ikke til forskel fra hinanden. Det misforhold er egentlig ikke blevet afhjulpet af den moderne historisk-sociologiske forskning. I almindelig sprogbrug er nationer lig med staterne. Stater omtales rask væk som nationer, statslige indtægtsregnskaber kaldes *nationalprodukt*. FN er en organisation af juridisk definerede, suveræne stater, hvor nation betegner summen af statsborgere indenfor den statslige myndigheds geografiske grænser. Det er sådan set helt i orden, men det tilslører betydningen af den nationalistiske ideologi, dvs. den bevidste konstruktion af en fælles forhistorie, der i 1800-tallets Europa og i den tredje verden i dag for mange kom til at udgøre legitimeringen af netop de statslige enheder, som sejrede. Selve pointen i nationalismens påstand om eksistensen af en fælles kulturel identitet i 'folket' som forudsætning for den statslige enhed går derved let tabt. Den 'tyske nation' påstås ofte at være et sprogligt fællesskab, den schweiziske et historisk, den pakistanske et religiøst og den indianske et skæbnefællesskab. Men hvordan hænger det sammen med påstanden om nationen som bærer af staten, den påstand som er basis for den internationale retsorden med De forenede Nationer, — der ganske vist består af stater?

Den tyske oplysningstænkner, som samtidig med at udfolde oplysningsprogrammet kom til at indlede den tyske romantiks historiske reaktion mod den samme franske oplysningstænkning, Johann Gottfried Herder (1744—1803), formulerede i sidste del af 1700-tallet de nationale forskelligheder som det bærende verdenshistoriske princip. Han var ikke en stortysk nationalist og anerkendte uden videre såvel slavernes som skandinavernes, franskmændenes og italienernes ret (og pligt) til at udfolde deres egen nationale bestemmelse. Han var ikke selv interesseret i nationalitet men i kulturelle forskelligheder, det der blev historismens erkendelsesteoretiske program. Men begrebet *Volksgeist*, der dukkede op i hans skrifter fra 1774, viste sig at skulle få omfattende og skæbnesvangre konsekvenser. På en måde videreførte han blot Montesquieus (1689—1755) lære om de særlige omstændigheder for ethvert folks liv og institutioner. Men han radikaliserede den så meget, at enhver forestilling om almentgyldige love og regler blev umulig. Intet kan gælde ud over de forskellige kollektive bevidstheders grænse. Intet åndsprodukt kan løsrives fra sine lokale oprin-

delsesbetingelser og vurderes i forhold til almene værdier som det gode, det sande og det skønne. Herder og den romantiske historisme førte alt det tilbage til historien, som oplysningsfilosofferne havde antaget var fælles og uforanderligt hos menneskene. For Herder var det ikke historien, det er muligt at gøre rationel (som for Voltaire 1694—1778), men rationaliteten, der er historisk.

Dette oprindeligt progressive program førte direkte frem til en antirevolutionær, subjektivistisk 'objektiv' definition af nationen, som den man f.eks. finder hos den reaktionære franske tænker Joseph de Maistre (1753—1821), bl.a. gesandt for kongeriget Sardinien (Piemonte) i Sct. Petersborg, i et skrift fra 1814 med titlen *Considérations sur la France*:

Forfatningen af 1795 er lige som alle sine forgængere lavet for *mennesket*. Men der er ikke ét bestemt menneske i verden. Jeg har i mit liv set franskmænd, italienerne og russere, jeg ved takket være Montesquieu, *at man kan være perser*: men hvad *mennesket* angår, erklærer jeg, at jeg aldrig i mit liv har mødt det; hvis det findes, er jeg uvidende om det.²

Dette historiesyn indebar, at nation stod mod nation, og at disse ikke skabtes ved medlemmernes vilje, men tværtimod at medlemmernes vilje bestemmes af, at de tilhører nationens totalitet. Mennesket er et produkt af omstændighederne og ikke omvendt, som oplysnings-filosofferne troede — en teori allerede Holberg (1684—1754) havde kritiseret Montesquieu for. For hvordan forklare forskelle på grækere, romere og israelitter ud fra klimaet. I stedet brugte Holberg forskellene på regenterne som forklaring på nationale forskelle.

Den klassiske formulering af det objektivt kulturelle nationalitetsprincips absolutte forrang blev givet af den radikale, italienske, nationale demokrat Giuseppe Mazzini (1805—72) i 1857. På tærsklen til den invasion af Sicilien, som Garibaldi foretog i 1859, formulerede Mazzini en utopisk inddeling af Europa i 'nationale' enheder. Han forestillede sig elleve enheder, der *alle* — med Italien som en meget sigende undtagelse — efter vore begreber, men også efter 1800-tallets, ville være *multinationale*:

Spanien og Portugal forenet: Den iberiske halvø. Sverige, Danmark og Norge forenede: Den skandinaviske halvø. England, Scotland og Irland: det forenede Storbritanien. Italien, fra det yderste Sicilien til Alperne, inklusive det italienske Tyrol, Ticino, Corsica etc.: forenet til én stat. Schweiz med Savoyen, det tyske Tyrol, Kärnten og Krain (del af det nuværende Slovenien u.ø.) omdannet til en 'alpin konføderation'. 'Helleniet' (Grækenland) med Epiros, Thessalien, Albanien, Makedonien, Rumelien helt til Balkanbjergene, inklusive Konstantinopel. Konstantinopel bør være hovedby, under græsk overhøjhed, i en konføderation af racer (europæiske og kristne) som i dag udgør det tyrkiske Imperium — dvs. det østlige Østrig — Bosnien, Serbien og Bulgarien (det vil få Deres briter til at føre i flint). Østrig bør forsvinde: en stor Donau-konføderation: Ungarn, den rumænske race (Valachiet, Moldavien, Transsylvanien, Hercegovina etc.) Böhmen etc. Tyskland inklusive Nederlandene og en del af Belgien (Flandern u.ø.). Frankrig inklusive den franske del af Belgien (Walloonie u.ø.). Rusland og Polen: resten delt mellem dem: to adskilte nationaliteter i forbund. Alt dette min kære vil være en bog, som efterkommerne må skrive, for jeg er så optaget af det særlige italienske, at jeg ikke har tid.³

Som man kan se et program, der ikke tog meget hensyn til de forskellige nationale bevægelsers krav, men mere tog sigte på at skabe 'levedygtige' stater. Baggrunden for at Mazzini i den grad kunne tillade sig at skalte og valte med de formulerede interesser var selvfølgelig først og fremmest, at det var et rent skrivebordsprojekt, som ingen forsøgte at føre ud i praksis. Alligevel er forsøget repræsentativt for meget af det, der blev søgt omsat i politisk handling af andre. Mazzinis teoretiske begrundelse var en bestemt opfattelse af, hvad der konstituerer en nation. For ham var en nation skabt af politiske loyaliteter. Men disse var ikke vilkårligt valgte. Kollektivet kunne kun finde sit udtryk i én, uafhængig nationstat med ét sprog. Staten var for Mazzini ikke i sig selv målet — som den var det for så mange andre nationalitetsteoretikere — men *middel* til at realisere det egalitære demokrati. Som verden så ud, kunne han kun forestille sig dette demokrati overleve i relativt store stater. Derfor dette program, som trods sin hypotetiske karakter alligevel rummer en del ligheder med det, der faktisk kom ud af fredsforhandlingerne efter første verdenskrig, baseret på den amerikanske præsident Wilsons nationale selvbestemmelsesdoktrin. Det var især tilfældet i Øst- og Centraleuropa, hvor alle de nyoprettede stater, undtagen taberne Østrig og Ungarn, i praksis blev flernationale stater, selv om de kaldte sig selv nationale stater. Det har som bekendt ført til undertrykkelse af store nationale mindretal i den 'nationale enheds' navn lige siden.

Det har altså vist sig umuligt at enes om en 'objektiv' definition af nation. Faktisk er de fleste krige siden den franske revolution blevet ført med henvisning til stridende udgaver af national og historisk 'ret'. Derfor er man ofte faldet tilbage på den operationelle og tilsyneladende simple formulering, at enhver folkegruppe, som definerer sig selv som en nation eller som opfattes sådan af andre, er en nation.

Sådan argumenterede den franske orientalist og religionshistoriker Joseph Ernest Renan (1823—1892) i 1882 i det, der siden er blevet en af de berømteste tekster i nationalisme-forskningen: *Qu'est-ce qu'une nation?* Conférence faite en Sorbonne 11 mars 1882. Hans anliggende var 'videnskabeligt' at bevise, at den franske befolkning i Alsace-Lorraine havde 'ret' til sin egen, franske nationalitet, også efter at provinserne var afstået til Tyskland i 1871. Franskmandene havde ellers hidtil været tilhængere af en objektiv definition, men efter nederlaget i den fransk-tyske krig fik de selv skoene på og ændrede opfattelse, akkurat som danskerne efter nederlaget i 1864, og især 1867, da Preussen indlemmede hele Slesvig som en preussisk provins. Renan spurgte retorisk, men ganske præcist:

Men hvad er da en nation? Hvorfor er Holland en nation, når Hannover eller storhertugdømmet Parma ikke er det? Hvordan kan det være, at Frankrig fortsætter med at være en nation, når det princip, som skabte det (monarkiet u.ø.) er forsvundet? Hvorfor er Schweiz med sine tre sprog, sine to religioner og sine tre eller fire racer én nation, mens Toscana f.eks., som er så homogent, ikke er det? Hvorfor er Østrig en stat og ikke en nation? Og hvorved adskiller nationalitetsprincippet sig fra raceprincippet.⁴

Bortset fra, at vi i dag efter anden verdenskrig og nazismen ikke spørger om raceprincippet, er dette relevante og langt fra fuldt opklarede spørgsmål. Anledningen til Renans overvejelser var, at velmeriterede, liberale, tyske historikere som oldtidsforskeren Theodor Mommsen (1817—1903) og den venstrehegelianske, Feuerbachinspirerede religionshistorikeren David Friedrich Strauss (1808—74) havde givet deres 'videnskabelige' bidrag til den tyske krigsindsats og riks-samlingen under Preussen ved at begrunde erobringen af Alsace-Lorraine/Elsass-Lothringen med, at befolkningen tilhørte den tyske *Volksgeist*. Derved skrev de sig ind i den lange diskussion om forskellen på nationalitet bestemt ved ånd og nationalitet bestemt ved kontrakt, som havde været ført siden Montesquieu, Herder, Voltaire og de tyske befrielsekrige mod Napoleon. De tyske historikere retfærdiggjorde erobringen ved at henvise til de ubevidste kræfter, som bag om ryggen på individet styrer det og er udtryk for dets sande væren: sproget, racen og den historiske tradition. Folk i Alsace talte tysk og var af tysk kultur, derfor var erobringen legitim. Historikeren Heinrich von Treitschke (1834—1896), hvis lærebog i Tysklands historie blev udgangspunkt for den nye, nationalstatslige indoktrinering, formulerede det tyske synspunkt således:

Hvem vover endnu, stillet over for pligten til at bevare freden i verden, at påstå, at folkene i Alsace og Lorraine ikke ønsker at høre til Tyskland? Den hellige forpligtelse i disse store tider vil tilintetgøre teorien om selvbestemmelsesretten for hver enkelt gren af den tyske race — dette forførende krigsråb fra landflygtige demagoger — på det ynkeligste. Disse provinser er vores ved sværdets ret, og vi vil regere dem i kraft af en højere ret, i kraft af den tyske nations ret til forhindre at de tabte børn for evigt holdes væk fra det tyske rige. Vi tyske, som kender såvel Tyskland som Frankrig, ved bedre, hvad der er godt for alsaciennerne, end disse ulykkelige mennesker selv gør, da de under den perverse franske indflydelse er blevet nægtet enhver virkelig viden om det moderne Tyskland. Vi ønsker at gengive dem deres virkelige identitet om fornødent mod deres egen vilje.⁵

Franske videnskabsmænd besvarede naturligtvis denne udfordring ved at 'bevise' alsaciennernes 'ret' til at forblive franske. Det mest overbevisende svar blev givet af Renan i den før citerede tale, "Hvad er en nation?", der bevidst spiller på Abbé Sieyès' berømte tale fra 1789, "Hvad er Tredjestand?"⁶ Renans og den historiske sociolog Fustel de Coulanges' (1830—89) vanskelighed i diskussionen med tyskerne var, at de i tiden op til 1870 havde været fortalere for en objektiv nationsbestemmelse i stil med Herders *Volksgeist* — Fustel de Coulange havde været professor i historie ved universitetet i Strasbourg 1861—70. Men den gik jo ikke i dette tilfælde, hvor det drejede sig om en tysktalende befolkning som sang "*O Tannenbaum*" på tysk til jul og samtidig krævede ret til at synge "*Marseillaisen*" på fransk den 14 juli. Hvordan løse denne modsigelse mellem definitionsprincipperne?

Efter en grundig afprøvning af argumenterne for og imod de forskellige bestemmelse — det der stadig gør Renans tekst til en af de centrale i nationalismens teoriehistorie — opgav han at henvise til befolkningens urgamle keltiske rødder, dens 'race'. Tværtimod indrømmede han uden forbehold, at alsacien-

nerne var tyske af sprog og af race — men på trods af det, franske af indstilling. Sådan havde det ikke altid været. I 1789 var Frankrigs grænser hverken logiske eller nødvendige. Det franske monarki havde i århundredet efter den westphalske fred i 1648 erobret store landområder i nordøst, som tidligere havde tilhørt Det tysk-romerske Rige. Men forbindelsen mellem provinserne udgjordes kun af det fælles dynastiske tilhørsforhold, på samme måde som det engelske kongehus' erobring af Irland og Scotland kun afstedkom en dynastisk forening. I slutningen af 1700-tallet frigjorde nationen sig fra sin konge og realiserede de højeste, politiske oplysningsideer i et nyt "åndeligt fællesskab" inden for de grænser, som det foragtede dynasti havde skabt gennem en ottehundredårig kontinuerlig ekspansions- og magtkonsolideringsproces. På den måde blev Frankrig en nation uden det dynasti, der havde skabt forudsætningerne, lige som USA og Schweiz, der har opnået samme status på hver sin måde. Efter den franske revolution definerede den franske nation sig som et *politisk* (valg)fællesskab med de styrker og svagheder, det har ført med sig. Flertallet af de tysktalende indbyggere i provinsen Alsace havde tilsluttet sig det nye, revolutionære fællesskab under revolutionskrigene i 1790'erne (i modsætning til de tyske Rhinprovinser, der var blevet indlemmet i Frankrig under Napoleon, men aldrig spurgt). Renan lagde i sin argumentation vægt på, at de ikke selv ønskede at være en del af det tyske rige, at de følte sig undertrykte og foretrak det franske politiske fællesskab symboliseret ved den republikanske tricolore, *Marseillaisen* og Mariannefiguren. Som han selv på et andet tidspunkt udtrykte det:

Man taler om Frankrigs ret og Tysklands ret, men burde tale om alsaciennernes ret til ikke at adlyde andre magter end dem, de selv har indvilliget i at adlyde.⁷

Det førte ham frem til følgende berømte definition af nationalt tilhør:

En Zollverein er intet fædreland (...) En nation er en sjæl, et åndeligt princip (...) En nation er en stor solidaritet, formet af erfaringen med de ofre den har bragt i fortiden, og dem der er villig til at bringe i fremtiden (...) En nations eksistens er en daglig folkeafstemning.⁸

Denne 'subjektive' definition af nationalitet er, hvad der er blevet stående fra den lejlighedsbestemte, 'videnskabelige' debat i slutningen af 1800-tallet. Men det er faktisk også ganske meget. Den lægger vægt på vilje, solidaritet og følelse i befolkningen, hvordan det så end afgøres, og, hvad der i denne sammenhæng er det vigtigste, den organiserede politiske ramme inden for hvilken denne subjektivitet udtrykkes — staten.

Den logiske følge af Renans subjektive nationsopfattelse måtte være at acceptere kulturel autonomi også inden for de eksisterende stater, hvadenten disse var nationalt definerede eller ej. Den konsekvens drog Renan naturligvis ikke for Frankrigs vedkommende, tværtimod var han en ivrig tilhænger af Den tredje Republiks systematiske centraliserings- og nationaliseringsproces med Jules Ferrys skolereformer, den tvungne værnepligt og alle de andre moderniseringer.

Det første alvorlige forsøg på at omsætte den subjektive definition af nationen til praktisk politik blev foretaget af de østrigske socialister (eller skulle man sige socialdemokrater), Karl Renner og Otto Bauer i et forsøg på at redde deres socialistiske enhedsparti gennem den krise, som den nationalistiske opposition fra især de czechiske fagforeninger havde kastet det ud i. 1897 havde enhedspartiet delt sig op i seks nationale føderationer, en tysk, en czechisk, en polsk, en ruthensk, en italiensk og en jugoslavisk (sydslavisk). I 1899 vedtog det et vidgående omend vagt formuleret program for indre selvstændighed for de enkelte nationaliteter i det østrig-ungerske dobbeltmonarki, det såkaldte *Brünner Nationalitäten-programm* (efter den czechiske by Brno). Heri anbefaledes det at omdanne riget til en forbundsstat med garantier for kulturel autonomi til alle mindretal. Kompromisset holdt ikke, og trods pålæg fra 2. Internationale, der mødtes i København 1910, dannede czecherne deres eget parti i 1911, efter at den fælles, multinationale fagforening allerede var blevet opløst i 1905. Men under de politiske diskussioner havde de tyske østrigere Karl Renner og Otto Bauer foretaget en fundamental gennemtænkning af nationalitets-spørgsmålet og revideret de ret ugenomtænkte stortyske formuleringer fra især Marx' hånd 1848—49, som indtil da havde udgjort den marxistiske 'teori' om nationalitet.

Karl Renner (1870—1950),⁹ der var uddannet jurist, beskæftigede sig efter 1899 grundigt med nationalitetsspørgsmålet og mulighederne for en reform af det østrig-ungarske rige — en beskæftigelse der blev mulig, fordi han efter socialisternes valgsejre i 1890'erne havde fået arbejdsro som bibliotekar i det østrigske parlament. 1902 udsendte han under pseudonymet Rudolf Springer værket *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat*. Teil I: Das nationale Problem als Verfassungs- und Verwaltungsfrage. Sammen med to senere værker fra 1904 og 1906 er der tale om stadig aktuelle standardværker til forståelsen af dobbelt-monarkiets indenrigspolitik og efterfølgerstaternes vanskeligheder med deres nationale mindretal.

Den grundlæggende præmis for Renners statslige reorganiseringsforslag var, at staten var et åndeligt kulturelt og ikke materielt økonomisk fællesskab. Ved at adskille kulturelle spørgsmål fra fællesstatslige opgaver især økonomi, forsvar og udenrigspolitik håbede han at kunne reducere "det nationale magtspørgsmål" til dets kulturelle kerne. Renners forslag, der senere fandt anvendelse i det mähriske og det ruthenske kompromis i 1905 og i 1925 i Estland, kombinerede subjektivt politiske og objektivt kulturelle bestemmelser. De nøjere detaljer virker i dag uhyre komplicerede, men hovedtanken er egentlig enkel. Han skelnede mellem *personlig* tilknytning til en kulturnation, som var repræsenteret på tværs af provinsgrænser og *territorial* repræsentation for alle indbyggere i et område, uanset nationalitet. Det blev kritiseret af Stalin i en bog, der senere er blevet det officielle grundlag for Sovjetunionens nationalitetspolitik. Lenin sendte i 1912 den unge georgiske opkomling på studieophold i Wien hos austromarxisterne for at få ammunition til de teoretiske diskussioner i 2. Internationale. I bogen, der blev oversat til dansk i 1939, kritiserede Stalin Renner og især Bauer for at have ignoreret det territoriale grundlag for nationen. Men

det er kun rigtigt, hvis man udelukkende kan forestille sig én form for territorial eksistens for en nation, den borgerlige nationalstat. Efter at have afvist Bauers definition af nationen ud fra nationalkarakteren fortsatte Stalin således:

Nationen er ikke simpelthen en historisk Kategori, men en historisk Kategori fra en bestemt Epoke, den opadstigende Kapitalismens Epoke. Den Proces, der likviderer Feudalismen og udvikler Kapitalismen, slutter samtidig Menneskene sammen til Nationer. Saaledes forholder Sagen sig f.eks. i Vesteuropa. Englænderne, Fransk-mændene, Tyskerne, Italienerne o.a. sluttede sig sammen till Nationer, da den sejr-rige kapitalisme triumferende rykkede frem over Feudalismens Splittelse (s. 17). (...) Bourgeoisiet spillede Hovedrollen (i skabelsen af nationen u.ø.). Det vigtigste Spørgsmaal for det unge Bourgeoisie er Markedet. Dets Maal er at afsætte sine Varer og at sejre i Konkurrencen med andre Nationaliteters Bourgeoisie. Derfra stammer dets ønske om at sikre sig sit "eget", "hjemlige" Marked. Markedet er den første Skole, hvor Bourgeoisiet lærer Nationalisme. (s. 19) (...) Nationen har Ret til frit at bestemme sin Skæbne. Den har Ret til at indrette sig efter Behag, naturligvis uden at begå Overgreb mod andre Nationer (s. 24).¹⁰

Bolchevikkernes kritik af austromarxisterne var dobbelt. På den ene side blev de kritiseret for at indskrænke nationernes selvbestemmelser ved at gå ind for en overordnet multi-national stat. På den anden side blev de angrebet for at fastfryse uønskelige nationale følelser gennem deres føderative arrangementer. Hvis Lenin ikke kunne få dem med det ene argument, så kunne Stalin med det andet. Med den viden i bagagen er det ikke let at undlade at hovre over de problemer den sovjetiske statsdannelse nu er løbet ind i med sine uløste nationale modsætninger. Det er dog nok uretfærdigt. I al harme over den totalt usaglige debatform i anden og tredje internationale må det ikke glemmes, at Sovjetunionen faktisk har forvaltet den multinationale arv fra zarriget mere respektfuldt overfor nationale og kulturelle forskelle bedre end de fleste andre regimer har formået at forvalte deres. Det er bare ikke nok, når økonomien ikke fungerer.

Med sit program håbede Renner — måske lidt naivt — at kunne forvandle økonomisk begrundede modsætninger til juridisk kulturelle diskussioner blandt dannede borgerlige, således at tyskheden kunne bevare sin indflydelse i Sydøst-europa blot uden den undertrykkelse, den byggede på under habsburgerne. Derfor var det helt konsekvent, at højresocialdemokraten Renner under første verdenskrig tilsluttede sig den liberale tyske politiker Friedrich Naumanns (1860—1919) planer for oprettelse af en tysk domineret føderation i Centraleuropa og bekæmpede venstrefløjen under Otto Bauer, der gik ind for et nationalt frigørelsesprogram.

Otto Bauer (1881—1938), der hele sit liv tilhørte den ikke-kommunistiske venstrefløj af SPÖ og er en af de mest originale marxistiske teoretikere nogensinde, forfattede det andet banebrydende værk om nationalitets-spørgsmålet, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Marx-Studien II, Wien 1907. Hans hensigt var ikke så meget at fremsætte praktiske forslag til reform af

Østrig-Ungarn som at skabe et teoretisk fundament for det østrigske socialdemokratis nationalitets-politik. I modsætning til Karl Kautsky (1854—1938), der gik ind for de nationalstatslige principper, bekendte Bauer, at han "indrømmede det nationale fællesskabs realiteter" netop for "at kunne aflede nødvendigheden af vores internationale politik". Bauer opfattede det multinationale Østrig-Ungarn som en undtagelse i nationalstaternes tidsalder, men en undtagelse der var livskraftig, fordi de enkelte folkeslags interesse i det fælles marked overskyggede deres nationale selvstændighedstrang. Af samme grund tilsluttede han sig Rosa Luxemburgs (1870—1919) synspunkt — fremført mod højresocialisten, den senere polske præsident, statsminister og diktator Józef Piłsudski (1867—1935) — at Polen skulle forblive i unionen med Rusland. Men i modsætning til Luxemburg gik han ind for princippet om kulturel autonomi også under socialismen — mens hun ville afskaffe alt, hvad der gjorde forskel på mennesker, også deres nationalitet. I modsætning til Lenin, der kun gik ind for national frigørelse af taktiske grunde for at fremme revolutionen, og derfor hurtigt opgav kravet, da bolchevikkerne selv var kommet til magten, troede Bauer virkelig på, hvad han sagde om kulturel autonomi også efter opløsningen af kapitalismen. Han argumenterede for ønskeligheden af en socialistisk stat over staterne, et råd der kunne blive til Europas Forenede Stater. Den teoretiske begrundelse for alle disse gode tanker fandt Bauer i den tyske sociolog Ferdinand Tönnies' (1855—1936) modstilling af *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* til erstatning af den vesteuropæiske identificering af stat og nation.

Man kan anklage såvel Bauer som Renner for manglende realitetssans, og det er ofte blevet gjort bl.a. af de 'superrealistiske' kommunister, som de var uenige med og af senere 'realistiske', ikke-socialistiske historikere og sociologer. Men deres arbejder repræsenterer faktisk et af de eneste forsøg på alvorligt at sammentænke den subjektive og den objektive nationsbestemmelse, og det endda gjort af folk med en vis politisk magt og deraf følgende risiko for, at de ville blive nødt til selv at leve med resultaterne af deres tanker.

Den yderste, logiske konsekvens af de forskellige nationsbegreber mødes i rendyrket form i henholdsvis det fascistiske Italien og det nazistiske Tyskland. Den tyske racetankegangs objektive bestemmelse af nationalitet og 'race' i *Mein Kampf* og konsekvenserne i Nürnberglovgivningen er pinligt velkendt. Derimod er det mindre kendt, at den italienske fascisme i hvert fald til overtagelsen af en nazistisk racelovgivning i 1938 byggede på det modsatte nationalitetsprincip, det politisk subjektive.

Iflg. den italienske fascistiske ideologi kunne kroater, slovenere, tyskere, jøder ja endda arabere og etiopiere assimileres af den italienske kultur i Mussolinis nye imperium, som det i sin tid havde været tilfældet i det romerske imperium. Politisk-'moralisk' tilslutning baseret på fælles historisk identitet, ikke 'blodets renhed' var det fascistiske kriterium på nationalt tilhør. Dette stod — i hvert fald i teorien — i den krassest mulige modsætning til de raceprincipper, som Hitlers stat efter 1933 byggede på. Der blev da også ført en heftig propaganda-krig mellem de to regimer til 1936, fra italiensk side gennem foreningen *Società*

per l'universalità di Roma, grundlagt i sommeren 1933. Gennem denne forening søgte italienerne at udbrede deres kultur til ikke-italienere især i middelhavsverdenen. Denne bestræbelse stod i modsætningsforhold til racistiske tendenser indenfor det fascistiske parti og tabte på langt sigt til dem, dog især fordi Mussolini fik brug for støtten fra den 'ideologiske' fælle nord for Alperne for at klare den embargo, der fulgte efter invasionen i Etiopien i 1935. Indtil 1938, hvor antisemitiske (og anti-hamistiske) racelove blev indført i Italien, og staten således skiftede fra en politisk-historisk til en kulturelt biologisk nationsbestemmelse, latterliggjorde Mussolini de nazistiske raceteorier med udsagn om, at efter dem måtte laplænderne vel være de højeststående af alle racer — og noget dummere og mere urimeligt udsagn kunne middelhavsboen Mussolini ikke forestille sig.

Dette er arven fra det 19. århundredes politiserede teoretiske diskussioner. Den er ganske tung og har ført til, at staters selvstændighed er blevet begrundet på ganske forskellige og i grunden hinanden udelukkende måder. Det kan illustreres ved selv en ganske kort gennemgang af Folkeforbundets og FNs vilkårlige kriterier på en selvstændig stat. Vanskelighederne med at afveje de to principper overfor hinanden i den moderne israelske stat springer i øjnene — er en "jøde" en tilhænger af det mosaiske trossamfund, en som er opdraget inden for den jødiske kulturtradition, en som opfatter sig selv som jøde, eller, som nazisterne og de jødiske fundamentalister mener, alle med et tilhørsforhold til den jødiske 'nation' gennem afstamning, slægsskab, biologiske bånd? Komplikationerne og intensiteten i debatten om dette ene tilfælde viser ganske klart, at der på ingen måde er tale om et overstået kapitel. Tværtimod vil debatterne blomstre op igen i Østeuropa, Sovjetunionen og resten af verden. Om det så er den sidste opblomstring før nationalismen forsvinder, sådan som det var tilfældet med marxismen i 1970'erne, vil fremtiden vise.

Noter

1. Indlæg på konferencen Tjóðskaparrørsla og Tjóðskaparkensla i Nordurlondum, Nordurlandahúsid i Føroyum. Tórshavn 25 januar 1989 (Nationalisme og national identifikation i Norden) og Forelæsning ved Institut for økonomisk historie, Kbh. Universitet, Forskningsgruppen for dansk identitetshistorie 10 maj 1989.
2. "La constitution de 1795, tout comme ses aînées, est faite pour l'homme. Or, il n'y a point d'homme dans le monde. J'ai vu, dans ma vie, des Français, des Italiens, des Russes, etc., je sais même, grâce à Montesquieu, qu'on peut être Persan: mais quant à l'homme, je déclare ne l'avoir rencontré de ma vie; s'il existe, c'est bien à mon insu." J. de Maistre, *Oeuvres Complètes* I, Lille 1891 s. 74.
3. Brev til Jessie White Marie 23/3 1857, citeret efter Denis Mack Smith, *Il Risorgimento* II, Bari 1968 s. 422.
4. Renan, *Oeuvres Complètes* I, 1947 s. 893.
5. Heinrich von Treitschke, *Zehn Jahre deutscher Kämpfe* I, Berlin 1897 s. 326ff. At alsaciennerne, trods deres tyske sprog og kultur faktisk ønskede tilknytning til Frankrig så sent som i 1912 erkendte en så overbevist tysk nationalist som Max Weber (1864—1920) med følgende ord: "In solchen Erinnerungen ist der Grund zu suchen, warum der Elsässer sich als nicht der deutschen Nationalität zugehörig empfindet: seine politischen Schicksale sind zu lange in ausserdeutschen Zusammenhängen verlaufen. Seine Helden sind Helden der französischen Geschichte. Wenn Ihnen der Kastellan des Kolmarer Museums zeigen will, was ihm von seinen Schätzen besonders teuer ist, so führt er Sie von Grünwalds Altar fort in ein Zimmer mit Trikoloren, Pompier- und andre Helmen, und solchen Erinnerungen scheinbar wichtigster Art aus einer Zeit, die ihm ein Heldenzeitalter bedeutet." (*Verhandlungen des Deutschen Soziologentags*, 1913 s. 50).
6. At det ikke bare er eftertiden, der tillægger denne tale så stor betydning, men også Renan selv, fremgår at forordet til hans *Discours et Conférences*, 1887: "Le morceau de ce volume auquel j'attache le plus d'importance, est la conférence Qu'est-ce qu'une nation? ... C'est ma profession de foi en ce qui touche les choses humaines, et, quand la civilisation moderne aura sombré par suite de l'équivoque funeste de ces mots: nation, nationalité, race, je désire qu'on se souvienne de ses vingt pages là."
7. Renan i brev til den tyske historiker David Friedrich Strauss, citeret efter Alain Finkielkraut, *La défaite de la pensée*, 1987 s. 40.
8. Renan 1882 i *Oeuvres Complètes* I, 1947 s. 902, 903 och 904.
9. Født i Mähren, valgt til parlamentet i Wien 1907. Kansler i den første østrigske republik 1919—1920, fængslet februar 1934. Stemte for Anschluss til Tyskland, i koncentrationslejr under 2. v.kr. Forbundspræsident i den 2. østrigske republik 1945 til sin død i 1950.
10. J.V. Stalin, *Marxismus und nationale Frage* (1913), *Werke* 2, 1953 s. 266—333, Citeret efter den danske oversættelse, 1939 s. 17, 19 og 24. Artiklen blev skrevet i Wien i slutningen af 1912 og begyndelsen af 1913 og trykt 1913 i nr. 3—5 af det bolchevikiske tidsskrift *Prosvetsjtsjenije* (*Oplysning*). 1914 udsendt som selvstændig pjece. 1920 udgivet i Stalins "Artikler" om det nationale spørgsmål, der fastlagde partiets officielle politik overfor minoriteterne i Sovjetunionen. Jvfr. E.H. Carr, *The Bolchevik Revolution* I, 1950 s. 426ff.